

ΔΟΚΙΜΙΑ ΡΩΣΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΙΓΚΟΡ ΑΝΤΡΕΕΦ - ΛΕΟΝΙΝΤ ΛΕΣΕΝΚΟ

ΔΟΚΙΜΙΑ ΡΩΣΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Από την αρχαιότητα ως τις αρχές του 2010 μ.Χ.

Πρόλογος

Μητροπολίτης Αργολίδος
κ. Νεκτάριος (Αντωνόπουλος)

Στέργιος Φασουλάκης
Ομότιμος Καθηγητής Ιστορίας Πανεπιστημίου Αθηνών

Μετάφραση

Ναταλία Νικολάου
Πέτρος Καλογερόπουλος

Ἐν πλῶ

Ευχαριστούμε την κ. Ελένη Ορλώφ
και τον κ. Αλβέρτο Γιαννάκωφ
από την ελληνική κοινότητα Μόσχας
για την οικονομική ενίσχυση εκδόσεως του βιβλίου

© Εκδόσεις Έν πλω
Κολοκοτρώνη 49, Αθήνα 105 60
Τηλ.: 210 3226343 - Fax: 210 3221238
e-mail: info@enploeditions.gr
www.enploeditions.gr
facebook.com/enploeditions.gr

Α΄ έκδοση: Δεκέμβριος 2015

ISBN: 978-960-9550-67-3

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	11
Ιστορική εξωστρέφεια (αντί Προλόγου)	13
Η απαρχή του ρωσικού κράτους.....	15
Περίοδος των τοπικών πριγκιπάτων.....	33
Η Ρωσία στα πλαίσια της «Χρυσής Ορδής»	47
Θεμελιωτές της ενωμένης Ρωσίας.....	61
Ιβάν Γ´ – Κυβερνήτης πασών των Ρωσιών	81
Το βασίλειο της Μόσχας του Ιβάν του Τρομερού.....	97
Η μεγάλη αναταραχή (η λεγόμενη «σμούτα»).....	123
Ο αιώνας του σχίσματος.....	153
Η «επανάσταση» του Μεγάλου Πέτρου	181
Εποχή των αυλικών πραξικοπημάτων	193
Εποχή διακυβέρνησης της Αικατερίνης Β´ και Παύλου Α´	205
Η Ρωσία κατά το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα.....	217

Ο Νικόλαος Α΄ και η εποχή του.....	231
Το κοινωνικό κίνημα στη Ρωσία. Πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα.....	243
Στη θύελλα των μεταρρυθμίσεων (1860-1870).....	255
Η μεταρρυθμιστική Ρωσία.....	265
Από τον Ιανουάριο του 1905 ως τον Φεβρουάριο του 1917.....	275
Στη φωτιά της Επανάστασης και του Εμφυλίου Πολέμου (1918-1922).....	289
Το σταλινικό άλμα.....	303
Στη φωτιά του πολέμου.....	323
Αποκαθήλωση της προσωπολατρίας του Στάλιν. Η «χαλάρωση» (τέλος δεκαετίας 1950-αρχές δεκαετίας 1960).....	345
Εποχή του Λεονίντ Μπρέζνιεφ.....	359
Περεστρόικα (ανασυγκρότηση): Η ιστορία του ονείρου που δεν έγινε πραγματικότητα.....	369
Η νέα Ρωσία: Η ιστορία συνεχίζεται.....	395
Παράρτημα φωτογραφιών.....	411

Εἰς μνήμην
Δημητρίου Λβόβιτς Ορλώφ

Πρόλογος

Η Ρωσία είναι μια απέραντη χώρα μ' ένα ιδιαίτερο γεωγραφικό περιβάλλον. Αχανείς πεδιάδες, στέπες και υψίπεδα, πυκνά δάση και παγωμένες εκτάσεις φιλοξένησαν ένα λαό με ισχυρά ψυχικά χαρίσματα. Σ' αυτή την απέραντη χώρα ευδοκίμησαν διάφορες παραδοξότητες και προλήψεις, βίαιες διακυμάνσεις και ευλογημένες παραδόσεις – ο αρχαίος σλαβικός παγανισμός και ο ορθόδοξος μυστικισμός, αργασμένοι από την περίφημη «ρωσική ψυχή», που τους καλλιεργούσε και την καλλιεργούσαν. Από την εποχή ακόμη του Μεγάλου Πέτρου που η χώρα εκτεινόταν ήδη από τη Βαλτική ως τον Ειρηνικό κι από το Αρκτικό ωκεανό ως τη Μαύρη Θάλασσα, ήταν σαφές ότι η Ρωσία θα έπαιζε ένα κομβικό ρόλο στην παγκόσμια ιστορία.

Στο έργο «Δοκίμια ρωσικής ιστορίας» των Αντρέεφ-Λεσένκο ο αναγνώστης παρακολουθεί με ευσύνοπτο, περιγραφικό τρόπο τα πρόσωπα που ηγήθηκαν και διαμόρφωσαν την ιστορική πορεία του ρωσικού λαού. Πρόκειται για μια επισκόπηση περίπου 12 αιώνων, όπου ο αναγνώστης πληροφορείται με τρόπο κατανοητό και όχι «στεγνά» ακαδημαϊκό τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις της ιστορικής αυτοπραγμάτωσης του ρωσικού έθνους.

Μέσα από τις σελίδες του βιβλίου αυτού παρελαύνουν ώριμοι και ταλαντούχοι κυβερνήτες, που, παρά τις αδυναμίες τους, έθεσαν τα χαρίσματά τους στην υπηρεσία του λαού και συνέβαλαν στην πρόοδο του ρωσικού έθνους· αλλά συνάμα παρουσιάζονται και διεφθαρμένοι ηγέτες, που, βυθισμένοι στα πάθη τους, πισωγύρισαν την κοινωνία και οδήγησαν το έθνος στον όλεθρο και την καταστροφή. Μέσα από πραξικοπήματα, στασιασμούς, επαναστάσεις και πολέμους, και με μικρά μεσοδιαστήματα ειρήνης, παρακολουθούμε την πορεία του ρωσικού λαού προς το σήμερα, ιχνη-

λατώντας τις αιτίες και το υπόβαθρο όλων των καίριων ιστορικών εξελίξεων, όπως αυτές εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο του οικουμενικού γίγνεσθαι και αλληλεπιδρούν μαζί του.

Το 2016 έχει ονομαστεί έτος Ελλάδος-Ρωσίας. Η παρούσα έκδοση συμβάλλει με τον καλύτερο τρόπο στο να προσεγγίσουν οι Έλληνες αναγνώστες την κουλτούρα και τα ιστορικά ριζώματα του ρωσικού λαού. Κι είναι στ' αλήθεια γοητευτική μια τέτοια προσέγγιση, αφού βασίζεται σε κοινές αφετηρίες παραδοσιακών αξιών, με κέντρο βάρους τους την κοινή ορθόδοξη πίστη.

Όπως σημειώνει ο Ντοστογιέφσκι: «Το μεγάλο σχολείο του Χριστιανισμού, από το οποίο πέρασε ο λαός, είναι οι αιώνες των αναρίθμητων παθών και δοκιμασιών που αναφέρει η ιστορία του ρωσικού λαού. Οι αιώνες κατά τους οποίους ο λαός είχε εγκαταλειφθεί και κατασυντριβεί από τους πάντες, και αυτός συνέχισε να δουλεύει για όλους και για όλα...».

Μητροπολίτης Αργολίδος
κ. Νεκτάριος (Αντωνόπουλος)

Ιστορική εξωστρέφεια (Προλογικό Σημείωμα)

Η ευρύτητα της θεματικής των αναγνωσμάτων ενός λαού χαρακτηρίζει το εύρος των ενδιαφερόντων και των στόχων του. Όσο πιο πλατιά γνωρίζει ένας λαός τον κόσμο, τόσο πιο εύκολα λύνει τα δικά του προβλήματα από τις αναλογίες που υπάρχουν μεταξύ των λαών. Είναι λοιπόν χρήσιμη η γνώση της ιστορίας των άλλων λαών, πέρα από την παθητική ικανοποίηση της απλής περιέργειας.

Αν μάλιστα η γνώση της ιστορίας άλλων λαών αναφέρεται σε λαούς με τους οποίους το έθνος σου έχει ιστορική ή γεωγραφική σχέση, τότε το όφελος είναι ακόμη μεγαλύτερο. Στη χώρα μας, χώρα εμπορίου, μεταναστεύσεων και ναυτιλίας, η επίδοση αυτή είναι υποτονική συγκριτικά με άλλες επιδόσεις, π.χ. στην τέχνη, μουσική, λογοτεχνία, εικαστικά. Ίσως αυτό οφείλεται στο κλίμα ή την ψυχοσύνθεση του Έλληνα, εσαεί ρέποντος προς το ευχάριστο και αντιορθολογιστικό. Ίσως, επίσης, να συντέλεσε σ' αυτή την κατάσταση η περιπετειώδης διαδρομή του έθνους μας που δεν άφηγε ποτέ περιθώρια σοβαρής συγκεντρώσεως και οργανώσεως ενός προγράμματος με σύστημα και διάρκεια. Τη θέση μιας τέτοιας προσπάθειας καταλάμβανε η ρευστότητα του νεοελληνικού βίου, ιδίως στον εικοστό αιώνα.

Αν τα πιο πάνω ισχύουν για τη γνώση όλων των λαών και κρατών του κόσμου, έχουν μεγαλύτερη ισχύ για τους λαούς που μας περιβάλλουν ή γι' αυτούς με τους οποίους είχαμε ιστορικές σχέσεις ή έχουμε στενές επαφές για λόγους οικονομικούς ή πολιτικούς κ.ά.

Σ' αυτό το θέμα δεν νομίζω ότι πρέπει να αισθανόμαστε πολύ ευτυχείς. Ούτε για τους γείτονές μας ούτε για τους ιστορικά συγγενείς ή γνώριμους έχουμε επαρκή και πλουραλιστική γνώση, αν εξαιρέσουμε κάποιες μελέτες που ανα-

φέρονται στις σχέσεις της πατρίδας μας με άλλους λαούς αλλ' όχι στη συνολική ιστορία τους. Τούτο ενδεχομένως οφείλεται στην ελληνοκεντρική αντιμετώπιση του ιστορικού γίγνεσθαι. Μόλις τα τελευταία χρόνια άρχισαν στα πανεπιστήμια να ιδρύονται θέσεις για γνώση και έρευνα άλλων λαών, ευρωπαϊκών ή γειτονικών, αλλά και αυτές δίνουν προτεραιότητα στη γλώσσα και όχι στην ιστορία.

Καλή και απαραίτητη η αυτογνωσία, αλλά ο αποκλειστικός περιορισμός σ' αυτή ενέχει τον κίνδυνο της εγωπάθειας και ίσως του αυτισμού. Απεναντίας, η παράλληλη γνώση των άλλων λαών βοηθεί και στην αυτογνωσία μας.

Η Ρωσία είναι ένα κράτος με το οποίο είχαμε στενές επαφές αιώνες τώρα. Βοηθήθηκε η χώρα αυτή εμπορικά και πολιτιστικά από τη βυζαντινή αυτοκρατορία και ως ένα σημείο το ανταπέδωσε στους Έλληνες κατά τα χρόνια της τουρκοκρατίας, όταν η Ρωσία χρησίμευσε ως καταφύγιο πολλών κατατρεγμένων από τον κατακτητή. Δεν πρέπει ακόμη να παραβλέψουμε ότι το ομόδοξον της θρησκείας συντέλεσε σημαντικά στην πνευματική συγγένεια και συμπάθεια των δύο λαών.

* * *

Η έκδοση αυτή της νέας ιστορίας της Ρωσίας είναι το αποτέλεσμα μιας συζητήσεως που έγινε προ πολλών ετών με την κα Νικολάου στη βιβλιοθήκη Κοραή, στη Χίο. Η πρότασή μου έγινε δεκτή αλλά φαίνεται πως υπήρξαν κάποιες δυσκολίες για να πραγματοποιηθεί. Στα συλλογικά έργα (όπως είχα εισηγηθεί) παρουσιάζονται συχνά δυσκολίες. Τώρα έχουμε στα χέρια μας ένα πρώτο εγχειρίδιο, νέο σε σχέση με τα ελάχιστα υπάρχοντα, που ελπίζεται ότι θα αποτελέσει την αφετηρία ενός συστηματικού εκδοτικού προγράμματος. Ας το μελετήσουμε με ενδιαφέρον και καλή προαίρεση.

Στέργιος Φασουλάκης
Ομότιμος Καθηγητής Ιστορίας Πανεπιστημίου Αθηνών

Η απαρχή του ρωσικού κράτους

Η ίδρυση του αρχαίου ρωσικού κράτους έχει τις ρίζες της στον 9ο αι. μ.Χ. Το 862 μ.Χ. σε ένα από τα λίγα χειρόγραφα, που αναφέρουν την αρχή της Ρωσίας, σώζεται ένα κείμενο με το όνομα «Περιγραφή των παλαιών χρόνων» και εκεί υπάρχει πληροφορία, ότι δήθεν οι Σλάβοι της περιοχής της λίμνης Ήλμεν κάλεσαν στην πόλη Νόβγκοροντ Βαράγκους και ζήτησαν ο πρίγκιπας Ριούρικ να είναι ο άρχοντάς τους, ο οποίος με αυτόν τον τρόπο έγινε ο ιδρυτής της βασιλικής δυναστείας. Βέβαια, η χρονολόγηση είναι σχετική. Η ίδρυση του κράτους αποτελεί μακρόχρονη διαδικασία που δεν μπορεί να περιοριστεί σε κάποια μεμονωμένη πράξη. Στην ουσία, η ιστορία των λαών, που ζούσαν στις περιοχές της στέπας ή των στεποδασών της Ανατολικής Ευρώπης, φυσικά, δεν ξεκινάει από τη στιγμή που κατέβηκε στις όχθες του ποταμού Βόλχοφ, ο Ριούρικ και η προσωπική φρουρά του. Πολύ πριν καταφτάσουν οι Βαράγκοι, εδώ, σ' αυτά τα εδάφη κατοικούσαν ανατολικοσλαβικές φυλές, που, και αυτές όταν ήλθαν, δεν βρήκαν έρημη γη – ήδη εδώ κατοικούσαν άλλα έθνη. Για όλους αυτούς, η ανατολικοευρωπαϊκή πεδιάδα έγινε ένα τεράστιο καζάνι, όπου ενώθη-

καν και διαχύθηκαν διάφοροι πολιτισμοί και λαοί.

Αλλά και πριν κατοικήσουν στην Ανατολική Ευρώπη, οι Σλάβοι ήδη είχαν τη δική τους ιστορία και εθνογένεση (δημιουργία και διαμόρφωση του έθνους). Ακόμα και τα αρχαιολογικά ευρήματα σπάνια μπορούν να μας φωτίσουν, διότι τις περισσότερες φορές παραμένουν βουβά ως προς τον εθνολογικό προσδιορισμό. Είναι πολύ δύσκολο να πούμε συγκεκριμένα σε ποιο έθνος ανήκει ο ένας ή ο άλλος τάφος, τα πήλινα αγγεία ή τα εργαλεία: στους Σλάβους, στους Βάλτους, στους Γερμανούς, στους Πέρσες; Ίσως έχουμε στοιχεία πολιτισμού διαφόρων λαών.

Όταν αναζητούμε την κοιτίδα των Σλάβων, δηλαδή τον τόπο όπου πρωταρχικά έζησαν και απ' όπου άρχισε η εξέλιξή τους, οι ερευνητές οφείλουν να απαντήσουν στο ερώτημα, πότε οι Σλάβοι συνειδητοποίησαν ότι αποτελούν ένα έθνος διαφορετικό από τα άλλα έθνη; Και ποια από τα αρχαιολογικά ευρήματα ανήκουν σ' αυτή την περίοδο; Εδώ, μαζί με την αρχαιολογία, μεγάλο ρόλο παίζει η παλαιολinguιστική. Σύμφωνα με τα δεδομένα της, η αρχαία σλαβική γλώσσα διαμορφώθηκε στα μέσα της 2ης χιλιετηρίδας π.Χ. Η διαμόρφωση της γλώσσας συνυπάρχει με την αυτοσυνειδηση των Σλάβων, δηλαδή, τη συνειδητοποίηση της εθνικής τους ιδιαιτερότητας. Η ίδια η ονομασία, Σλάβοι, μερικοί γλωσσολόγοι θεωρούν ότι προέρχεται από τη λέξη slovo, λόγος. Δηλαδή είναι οι άνθρωποι που εκτίμησαν τον θησαυρό της γλώσσας και έδωσαν στο έθνος τους την ονομασία Σλάβοι από την ανωτέρω λέξη slovo.

Το έδαφος, που οι προσλαβικές φυλές κατέχουν κατά την περίοδο του εθνικού και γλωσσικού προσδιορισμού τους, οι ιστορικοί το ορίζουν ως εκείνο που συνορεύει με τους Γερμανούς, Βάλτους, Ιρανούς, Δακο-θρακιώτες, Κέλτες, από τις γλώσσες των οποίων οι Σλάβοι παρέλαβαν ορισμένες έννοιες. Αυτή η έκταση ορίζεται προς Βορρά από τον ποταμό

Πρίπιατς, προς Νότο από τα Καρπάθια Όρη, δυτικά τη λεκάνη του ποταμού Όντερ, και ανατολικά το κεντρικό τμήμα του Δνείπερου – που στα αρχαία Ρωσικά ονομαζόταν Σλαβούτιτς. Σύμφωνα με κάποιους αρχαιολόγους αυτά τα εδάφη ορίζονται ακριβώς ως η πρώτη πατρίδα των Σλάβων.

Ακριβώς εδώ εντοπίζονται αρχαίοι πολιτισμοί, οι οποίοι εθνολογικά συμπίπτουν με την εθνογένεση των Σλάβων. Ο παλαιότερος απ' αυτούς υπολογίζεται πως ήταν ο πολιτισμός τσινέτσκο-κομαρικός (15ος-12ος π.Χ.). Περίπου κατά τον 12ο αι. π.Χ. επέρχεται η διάλυση της ενότητας των προ Σλάβων η οποία βρίσκει την έκφρασή της στη δημιουργία νεότερων πολιτισμών. Πρέπει να σημειώσουμε ότι αυτή αποτελεί μία από τις εκδοχές της σλαβικής εθνογένεσης. Η δυσκολία-πολυπλοκότητα του ζητήματος είναι τέτοια, ώστε μέχρι σήμερα, ιστορικοί και αρχαιολόγοι, εξακολουθούν να προβληματίζονται επ' αυτού. Υπάρχουν κι άλλα εθωνύμια που μάλλον σχετίζονται με τους Σλάβους. Σε αρχαιοελληνικές πηγές γίνεται λόγος για κάποιο μυθικό λαό τους Βενέδους, που ζούσε στα νότια της Βαλτικής. Κατοπινοί αρχαίοι ιστορικοί και γεωγράφοι ονόμαζαν τη Βαλτική θάλασσα, θάλασσα των Βενέδων, και τα Καρπάθια όρη, βουνά των Βενέδων. Ανάμεσα στ' άλλα, οι λέξεις που σχετίζονται με θάλασσα και ναυτιλία είναι ξένες, μη σλαβικές. Εκτός αυτού, οι ίδιοι οι Σλάβοι δεν ονόμαζαν τον εαυτό τους μ' αυτό το όνομα. Γι' αυτό δίνεται άλλη εξήγηση: Ότι οι ιστορικοί αυτοί μετέφεραν τη συγκεκριμένη ονομασία από τους λαούς του νότου της Βαλτικής, προς μη Σλάβους, τους νεοερχόμενους Σλάβους.

Τον 4ο αι. βυζαντινές πηγές ονομάζουν τους Σλάβους Αντίους, λέξη ιρανικής προέλευσης, που σημαίνει τέλος, άκρη. Δηλαδή οι Σλάβοι, κατά την ονομασία αυτή, είναι λαός που ζει στην άκρη της γης. Αλλά και πάλι έχουμε αμφιβολίες, γιατί και σ' αυτή την περίπτωση διαπιστώνουμε

πως οι Σλάβοι δεν ονόμαζαν τον εαυτό τους έτσι. Με οποιοδήποτε όνομα κι αν οριστούν αυτές οι φυλές, για μεγάλο χρονικό διάστημα έμειναν μακριά από γνωστά κέντρα ανάπτυξης παγκόσμιων πολιτισμών. Εντούτοις, συμμετέχοντας σε μεγάλες μετακινήσεις λαών, οι σλαβικές φυλές αρχίζουν να κατοικούν και στην Ευρώπη, χωρίς φυσικά να παύσουν τη συσπείρωσή τους και τη μη διάχυσή τους προς τους γειτονικούς λαούς. Ομοίως διατηρούν τη γλωσσική τους ομοιογένεια, η οποία αργότερα εξελίσσεται στη διάκριση διαλέκτων που κι αυτές με τη σειρά τους διαμορφώθηκαν ως αυτόνομες σλαβικές γλώσσες. Σαν αποτέλεσμα, στα Βαλκάνια, στη λεκάνη του Δούναβη, κατοικούν Νοτιοσλάβοι – οι πιο κοντινοί Σλάβοι γείτονες των Ελλήνων. Στην Κεντρική Ευρώπη, εκδιώκονται οι γερμανικές φυλές, κι αρχίζουν να κατοικούν Δυτικοί Σλάβοι. Στην Ανατολή δημιουργείται τρίτος κλάδος αρχαίων σλαβικών φυλών που, αιώνες αργότερα, χωρίζονται σε Ρώσους, Ουκρανούς και Λευκορώσους. Στις αρχές του 8ου αι. μ.Χ. στο έδαφος της Ανατολικής Ευρώπης δημιουργήθηκαν πάνω από 10 μεγάλες ενώσεις σλαβικών φυλών, οι οποίες δεν στηρίζονταν πια στα φυλετικά τους χαρακτηριστικά, αλλά προχωρούσαν σιγά-σιγά στη δημιουργία κρατών.

Έτσι, Άραβες ιστορικοί μνημονεύουν στα έργα τους τρεις «σλαβικές χώρες»: την Κουγιαμπία (γη του Κιέβου), Σλαβία (περιοχή Ήλμεν) και Αρτάνια. Αυτά τα πρώτα φυλετικά πριγκιπάτα δεν χαρακτηρίζονται ως σταθερά: Ήκμαζαν και γρήγορα εξαφανίζονταν, χωρίς ν' αφήσουν κάποιο αξιοπρόσεκτο ιστορικά σημάδι. Και όμως η εμφάνισή τους υποδηλώνει την ανάγκη τους να βρουν νέες μορφές ύπαρξης. Οι πάσης φύσεως δυσκολίες της ζωής, η ανάγκη υπεράσπισης των εδαφών τους και οι ανεπαρκείς γνώσεις τους στις έννομες σχέσεις τους και με τους άλλους λαούς τούς ώθησαν στην ανάγκη δημιουργίας κάποιων μορφών κράτους. Εμφα-